ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2025 / № 3. 1-3

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 3. 1-3

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.09.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.09.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.09.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

М У Н Д А Р И Ж А

TILSHUNOSLIK

XUDOYBERGANOVA DURDONA
Metaforalar shakllanishida antropotsentrik omillarning o‘rni 7

ЛУТФУЛЛАЕВА ДУРДОНА
Aksiolingvistikada qadriyat tushunchasi va uning turlari 10

SOBIROV ABDULHAY SHUKUROVICH
Andijon dialektal zonasi haqida 16

HAKIMOV MUHAMMADXON XO‘JAXOVICH
Genderoleksemalarning nominativ farqlanishi 20

QO‘ZIYEV UMIDJON YANDASHALIYEVICH
Dunyo tilshunosligida o‘zlashma so‘zlarga munosabat masalasi 25

ДУСТМУРОДОВ МАЪРУФЖОН МАНСУР ЎҒЛИ
Уйғур хоқонлиги даври ёдномалари туркумидан:
тариат (ТЭРХ) битиги ҳақида баъзи мулоҳазалар 28

UBAYDULLAYEV ALISHER ABDUSALOMOVICH
Ogahiy tarjimasidagi «Guliston» qo‘lyozmasining lingvistik tahlili 33

XUJAMKULOVA MAXBUBA BOBONAZAROVNA
Badiiy matnning presuppozitiv tahlili 38

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod nasriy nutqida metaforaning statistik tahlili 42

SHAYMARDANOVA AZIZA RAIMJANOVNA
Lingvistik kodlar aralashuvi tushunchasi va uning
lakunarlik hodisasini bartaraf etishdagi imkoniyatlari 48

ESHNIYOZOVA GULHAYO HAMROQUL QIZI
Halima Xudoyberdiyeva she’rlarida badiiy
san’atlarni qo‘llash mahorati 51

SULAYMONOV BOBIR
Izoh tipidagi o‘quv lug‘atlarda leksikografik
semantizatsiyaga qo‘yiladigan talablar 55

BOYSARIYEVA SAODAT
Morfem o‘quv lug‘atining amaliy jihatlari 58

DAVIDOV YUNUS JUMMAYEVICH
Badiiy asarlarda ko‘pma’nolilikning uslubiy xususiyati 61

ZARIPOVA MATLUBA QULFITDINOVNA
O‘zbek va rus tillarda tarjimaning lingvokulturologik
va peyorativlik muammolari 64

AZIZ AMINI
Frazeologik birliklarning o‘rganilishi va ularning leksikografik
xususiyatlari (Afg‘oniston o‘zbek dehqonlari nutqi misolida) 66

МУНДАРИЖА

ALLAMURATOVA XOSIYAT
O‘zbek antroponimikasida apotropeik komponentlarning
sodda va qo‘shma ismlarda ifodalanishi 69

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синонимические отношения в словах с
гендерными признаками узбекского языка 73

HATAMOV ZIYODIN MAMADULLAYEVICH
Badiiy uslubda modal so‘zlarning funksional-stilistik xususiyatlari 76

ALIMOVA E’TIBOR KAROMAT QIZI
O‘zbek xalq ertaklarida mifonim va teonimik birliklar 81

MUXAMMADALIYEVA SHAXZODA MAXMUD QIZI
Maqollar orqali ramziy ma’noning ifodalanishi 89

ABRUYEVA ZAXRO SHOKIR QIZI
O‘zbek tili murojaat shakllari tizimida kognitiv metaforaning o‘rni 92

XUDAYBERGANOVA MUNIRA
«Muqaddimatu-l-adab» asari ustida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar:
tilshunoslik va manbashunoslik yondashuvlari 96

ABDUQAHHOROVA XOSIYAT ABDURASUL QIZI
Tarixga oid terminlarda o‘z va o‘zlashma qatlam 100

SHADMANOVA ALYONA SERGEYEVNA
Paustovskiy hikoyalarida syujet poetikasi 104

QOSIMJONOVA FARANGIZ FARID QIZI
Iboralarning so‘z turkumlariga munosabati 108

ADABIYOTSHUNOSLIK

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД ҲАЙДАРАЛИЕВИЧ
Эътибордан четда қолган нашр 111

ШОФИЕВ ОБИДЖОН БАХТИЁРОВИЧ
Психологик таҳлил ва бадиий драматизм
(Эркин Аъзамнинг «Таъзия» ва «Ступка» ҳикоялари мисолида) 117

АЛИМОВ ПАРДА, АВРИДДИНОВ ЖОБИР
Бадиий характер муаммоси 121

YULDOSHEV DILMUROD
Matyoqub Qo‘shjonov talqinida qodiriy fenomeni («O‘zbekning o‘zligi» asari misolida) 123

ДИЛФУЗА ПАРДАЕВА
Художественные интерпретации образа Амира Нимура и его
времени в русской и узбекской поэзии XX века 129

BOLTAYEVA GULCHEHRA SHOKIROVNA
Taxmislarning spetsifik belgilari 132

Resume. This article illustrates, through analytical examples, how in the process of metaphorical nomination the author's worldview undergoes a unique cultural and conceptual transformation. The ideas about the world in the consciousness of a linguistic individual become a valuable foundation for understanding reality through metaphor. In particular, the conceptual basis of the analyzed linguistic and authorial metaphors shows that the linguistic picture of the world can be understood by linking it to certain concepts of world perception.

Резюме. В статье на аналитических примерах показано, как в процессе метафорической номинации авторская картина мира претерпевает уникальную культурно-концептуальную трансформацию. Представления о мире в сознании языковой личности становятся ценной основой для постижения действительности посредством метафоры. В частности, концептуальная основа анализируемых языковых и авторских метафор показывает, что языковая картина мира может быть понята посредством её связи с определёнными концептами мировосприятия.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

LINGVISTIK KODLAR ARALASHUVI TUSHUNCHASI VA UNING LAKUNARLIK HODISASINI BARTARAF ETISHDAGI IMKONIYATLARI

Shaymardanova Aziza Raimjanovna,
Termiz davlat universiteti
o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

«Bo'shliq»lar turli madaniyat vakillari va o'z ona tillarida muloqot qilayotganlarning tushuncha uchun nom hosil qilishlarida sezilarli to'siq qo'yadi. Til va madaniy to'siqlarni bartaraf etish maqsadida, so'zlashuvchilar tomonidan ularni yengib o'tishning turli usullari ishlab chiqilgan. Bu hodisa esa lakunalarni eliminirlash (lotin tilidan. *eliminare* – istisno qilmoq, bartaraf qilmoq) deb yuritiladi.

G.A.Antipov, O.A.Donskix, I.Y.Markovina va Y.A.Sorokinlar bo'shliqlarni bartaraf etish ikki asosiy: to'ldirish va kompensatsiyalash (qoplash) usulida amalga oshirilishini ta'kidlaydi. O'z o'rnida, ayrim tadqiqotchilar o'rtasida ushbu atamalarni ajratish va talqin qilishda ham o'zaro kelishuv mavjud emas. Jumladan, I.Y.Markovina[1] lakunalarning kompensatsiyasi va ularning to'ldirilishini ikki asosli lingvistik atama (hodisa)lar sifatida talqin qiladi. I.A.Sternin esa A.Dudaning fikriga tayanib, kompensatsiya, kompensator atamalarini izohlaydi. L.A.Leonova[2], aksincha, lakunaning kompensatsiyalashni boshqasiga almashtirish orqali to'ldirish deya izohlaydi. Bu, bizning fikrimizcha, noto'g'ri talqindir.

Lakunalarni umuman, bartaraf etish (kompensatsiyalash, to'ldirish) masalasi jahon tilshunosligida kam o'rganilgan bo'lib, boshqa tillarda ham bu munozarali jarayondir (L.A.Leonovaning tadqiqoti bundan mustasno).

Lakunalarni to'ldirish retsipient uchun boshqa madaniyatga tegishli bo'lgan ayrim tushunchaning ma'nosini ochib berish jarayoni bo'lib, to'ldirish-

[1] Марковина И.Ю. Влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на понимание текста: Дисс... канд. филол. наук. – М., 1982. – С.145.

[2] Bu haqida qarang: Леонова Л.А. Семантические и структурные аспекты антилакун в двуязычной ситуации //Структурные аспекты слова и словосочетания. – Калинин, 1980. – С. 35-42.

ning eng ko‘p tarqalgan turi matn tarjimasida milliy-madaniy xususiyatga ega bo‘lgan unsurni saqlab qolishdir. Ijtimoiy lakunalarni bartaraf qilishning kompensatsiyalash usulining asosiy vazifasi o‘ziga xos milliy to‘siqni olib tashlashdir. Bu jarayon esa kodlar almashinuvini va aralashuvini ham yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Sh.Poplak ta’kidlaganidek, kodlarni almashtirish tushunchasi «bitta nutq akti, jumla yoki uning ichida ikkita tilni o‘zgartirish[1]» degan ma’noni anglatadi.

20-asrning ikkinchi yarmida olib borilgan tadqiqotlar keyingi izlanishlarning shakllanishida mantiqiy zanjir sifatida til kodlarini almashtirishni o‘rganishda ko‘rsatmalar beradi. L.Milroy va P.Meisken[2] kabi tilshunoslar kodlar almashinuvi bilingvizmni tadqiq qilishdagi asosiy muammoli jarayonga aylanib borayotganini ta’kidlaydilar.

Ikki tillilik bo‘yicha dastlabki tadqiqotlar strukturalistik paradigma doirasida amalga oshirilgan va asosiy e’tibor nutq (parole)dan ko‘ra til (langue)ga qaratilgan. Qolaversa, strukturalizmning til va uning grammatikasi haqidagi g‘oyalariga asoslanib, kodlarni almashtirish tizimning tarkibiy yaxlitligini buzish ya’ni interferent jarayoni natijasi[3] sifatida qaralgan.

Dastlab, ikki tilli nutq korpusini tuzishda misollar yetishmasligi, tadqiqotlarning aksariati muhojirlardagi til o‘zgarishini o‘rganishga qaratilganligi, natijada nutq xatti-harakatlarining o‘ziga xos xususiyati sifatida kodlarni almashtirishga kamroq e’tibor berilganligi bu boradagi tadqiqotlar oxiriga yetmaganligini ko‘rsatadi.

Kodlarni almashtirishning terminologik apparatini tuzish jahon tilshunoslari nazaridan chetda qolmagan.

Tadqiqotchilardan G.Barker birinchilardan bo‘lib muloqotda tillarni tanlash va almashtirish masalasini ko‘targan. 1945-yilgi maqolada olim tilning bir nechta asosiy ijtimoiy funksiyalarini va boshqa tillardan farqlarini aniqlaydi.

Ma’lumki, kod va belgi tushunchalari belgilarni o‘rganuvchi fan – semiotikaning markaziy tushunchalari hisoblanadi. «Sotsial axborotning har qanday moddiy ifodalovchilari belgi hisoblanadi» Dastlab matematika va informatika fanlari doirasida keng qo‘llanishda bo‘lgan kod tushunchasi gumanitar sohalarda ham qo‘llanila boshlandi. Bunda belgilik xarakteriga ega til hamda madaniyat alohida ahamiyatga ega. Ular belgilar vositasida xalqning tajribasi va me’yorlarini kelgusi avlodga yetkazadi.

Kod haqida gapirganda muhim bir jihat e’tiborga olinishi lozim – kodlashtirilgan axborot – shifrlangan axborotdir, bunda deshifrovka bosqichi bo‘lishi shart. Bu borada M.L.Kovshovaning izohi diqqatga sazovor: «semiotikada kod belgilar sinfini hamda ularning interpretator tomonidan «o‘qilish» qoidalarini ifodalaydi, ular, o‘z navbatida, u yoki bu sohadagi bilim, u yoki bu madaniyat bilan, interpretatorning kompetensiyasi bilan shartlangan bo‘ladi. Shunday qilib, semiotikada belgi hamda uni mazmunan to‘yintiruvchi, interpretator uchun shifrlangan axborotni «o‘qish» imkonini beruvchi kod ajratiladi[4]». Demak, yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda madaniy kodni o‘zida madaniyat ustuvorliklarini aks ettiruvchi asosiy tushuncha, ko‘rsatma, qadriyat va me’yorlar yig‘indisi sifatida ta’riflash mumkin. Madaniyat kodlari turli moddiy qobiqda – turmush realiyalari, flora va fauna vakillari va boshqalar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Inson ongida ular, umuman, bilimlar, tasavvurlar, assotsiatsiyalar ko‘rinishida aks etadi.

Adabiyotlarda somatik kod, makoniy kod, temporal kod, predmetli kod, biomorf kod, ma’naviy kod, mifologik kod, teomorf kod, rang-tus kodi kabilar ajratiladi. G.V.Tokarev biomorf kod, fetish (predmetli) kod, animik, aksional kod kabilarni ko‘rsatadi[5]. Madaniyat kodlari haqida fikr yuritganda ularni lingvomadaniy kodlar bilan aralash qo‘llash holatlari kuzatiladi. Lingvomadaniy kod madaniyat kodining verballashgan ko‘rinishidir[6].

G.Barker yoshlar orasidagi nutqning ijtimoiylashuvi, bu toifa guruhning mafkuraviy kontekstida tilning o‘ziga xos xususiyatlari namoyon bo‘lishiga ishora qiladi. G. Barker tomonidan tavsiflangan nazariy qoidalar keyinchalik U.Vaynrayx tomonidan to‘ldirilgan. U 1953-yildagi «Языковые контакты» deb nomlangan fundamental asarida olim taqdim etilgan tasnifni «yetarli darajada ishlab chiqilmagan[7]« deya ta’kidlay-

[1] Poplack Sh. Sometimes I’ll start a sentence in Spanish y termino en espanol: toward a typology of codeswitching // The Bilingualism Reader / ed. by L. Wei. – New York: Routledge, 2000. – P. 221–256.

[2] Speaker O. Two Languages: Crossdisciplinary perspectives on codeswitching / L. Milroy, P.Muysken (Eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 7-8 p.

[3] Гамперц Дж. Типы языковых обществ. (Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. – М., 1975. – С. 182)

[4] Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – С. 169

[5] Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – С. 169.

[6] УСМАНОВ Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. Филол. фан. номз. дис... автореф. – Тошкент, 2000. – Б.16-17.

[7] Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования; пер. с анг л. яз. и коммент. Ю. А. Жлуктенко. – Киев: Вища школа, 1979. – 151 с.

di va ikki tilli guruhlardagi muloqotda tillarning barcha funksiyalarini ifodalab bo‘lmasligiga ishora qiladi.

Olim ikki tilli ma’ruzachilar nutqida interferentsiyaning hosil bo‘lishida tilning vazifalari haqidagi fikrini bayon etadi. Ikki tilli nutqda aloqa tilining o‘zgarishi kontekstda ko‘rib chiqadi. Birinchi til elementlarining ikkinchi tildan javob olishga bo‘lgan majburiy ta’siri, shuningdek, ikkinchi tilni to‘liq o‘zlashtirish imkoniyati, ikki tillilarning bitta jumla ichida voqelanishi, ushbu turdagi odatiy moslashish bir tilni boshqasiga almashtirish jarayonidagi «o‘tish davri» ekanligi haqida fikr yuritadi.

V.Vaynrayxning fikricha, «Suhbatdoshlarning ruhiyatini tushunish osonroq bo‘lishi va grammatik ma’nolarni aniqroq ifodalanishi uchun ikki tilli muloqot jarayonida ayrim morfemalar erkin bir tildan ikkinchisiga ko‘proq ko‘chiriladi.» Bir tildan ikkinchisiga o‘tishda ma’ruzachi bir tizimni tark etib, boshqasiga o‘tishini ta’kidlaydi.

F.de Sossyurning strukturalistik paradigmasi doirasida amalga oshirilgan til/nutq dixotomiyasida: nutqdagi interferentsiya ma’ruzachining ikki tilli bo‘lishidan kelib chiqadi; tildagi interferentsiya ikki tilli ma’ruzachilar tomonidan interferent shakllarning takroriy ishlatilishi natijasida yuzaga kelishi ta’kidlangan.

Zamonaviy tilning lug‘atida sodir bo‘layotgan eng sezilarli va shu bilan birga eng muhim jarayon bu uni yangi so‘zlar bilan to‘ldirish jarayonidir. Zero, *«So‘nggi yillarda yangi so‘zlar muammosiga e’tibor kuchaydi*, – deb yozadi V.G.Gak. Bugungi kunda ularni o‘rganish yanada jadallashdi. XX asrning g‘oyat yuksak «neogenligi», turli til tadqiqotchilari yozgan neologik «portlash» leksikologiyaning maxsus tarmog‘i – neologiya, neologizmlar fanining yaratilishiga olib keldi»[1].

Demak, kod aralashuvi – bu ikki yoki undan ortiq tillarning bir xil kommunikativ vaziyatda birgalikda qo‘llanilishi bo‘lib, lingvistik va ijtimoiy omillar ta’sirida yuzaga keladi. O‘zbek tilida kod aralashuvi quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

So‘z darajasida kod aralashuvi: O‘zbek tilida rus, ingliz yoki boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlarning qo‘llanilishi. Misol: *Bu loyiha uchun deadline juda yaqin, Uning fikri menga interesniy bo‘ldi*.

Ibora va gap darajasida kod aralashuvi: Butun bir ibora yoki gap chet tilidan olingan holda ishlatiladi. Misol: *Men bu mavzuda no comment deyishim mumkin.*

Fonetik va morfologik moslashuvsiz kod aralashuvi: So‘z va gaplar chet tilida bo‘lishi bilan birga, u o‘zbek tilining morfologik tuzilishiga moslashmagan bo‘ladi. Misol: *Bugun meeting bor ekan, men canceled qildim*.

Ikki yoki undan ortiq tillarning ishlatilishidagi xususiyatlar, xususan, tillar ikki tilli ongga integratsiyalashganmi yoki ular mustaqil leksik massivlarga tegishlimi, shuningdek, ma’lum bir tildan foydalanish bo‘yicha qaror qabul qilish jarayoni qanday kechishi borasidagi savollar psixolingvistik doirada ko‘riladi.

H.Vogtning ta’kidlashicha, tilni kodlar tizimi sifatida o‘rganish va kodlar tizimlaridan foydalanib, nutqiy aloqa qilishning bir-biriga ta’sirini ko‘rib chiqish, til o‘zgarishining asosiy omillaridan biri bo‘lib, qiziqarli jarayondir.

Uning fikricha, inson ma’lum bir psixologik holatga ega bo‘lib, o‘zga tildagi (aytaylik «B» tilli) so‘zlashuvchi bilan muloqot qilishi uchun o‘sha («B») tilga o‘tadi. Bunda suhbatdoshlarning tillarni bilish darajasi har xil bo‘lishi mumkinligini shu jumladan, bir yoki bir nechta tillarni mukammal bilishini yoki ikkinchi tilni o‘rtacha bilishini va barcha bilim darajalarini ham hisobga olish zarur. Qolaversa, kodlarni almashtirish ikkala tilda ham interferensiyaga olib kelishini va radikal holatlarda yuqori chastotali kommutatsiya tillarning aralashishiga sabab bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi[2].

Demak, kodlar almashinuvi jarayoni lakunarlik hodisasining paydo bo‘lishining oldini olishga xizmat qiladi. O‘zbek tilidagi kod aralashuvi ijtimoiy va kommunikativ jihatdan muhim rol o‘ynaydi. U bir tomondan, jamiyatning turli qatlamlari uchun qulay kommunikativ vosita bo‘lsa, boshqa tomondan, tilning tozaligi va rivojiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Rezyume. Ikki turdagi madaniyat hech qachon to‘lig‘icha, aynan bir-biriga mos kelmaydi. Bunga sabab esa har birining o‘ziga xos internatsionallik xususiyati borligidir. Kod aralashuvi jamiyatda turli ijtimoiy guruhlar, mutaxassislar va ikki tillilik sharoitidagi shaxslar o‘rtasida muloqot vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu o‘rinda aytish joizki, nafaqat nomi bor tushunchalar, balki nomi mavjud bo‘lmagan tushunchalar ham biror bir holatdan darak berishi mumkin. Uni «qoplash» esa talab va ehtiyojga bog‘liqdir.

Resume. Two different cultures never completely overlap, exactly. The reason for this is that everyone has their own international character. Code intervention serves as a means of communication in society between different social groups, specialists and people in a bilingual environment. At this stage, it is worth saying that

[1] Гак В.Г. О современной французской неологии // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. –С. 37.
[2] Vogt H. Language contacts.// Word: journal of the International linguistic association, 1954. № 10, 368–369 p.

not only concepts that have a name, but also concepts that do not have a name, can indicate a case. And its «coverage» depends on demand and need.

Резюме. Две разные культуры никогда не пересекаются полностью, точно. Причина этого в том, что у каждого свой интернациональный характер. Кодовое вмешательство служит средством общения в обществе между различными социальными группами, специалистами и людьми в условиях двуязычия. На этом этапе стоит сказать, что не только понятия, имеющие название, но и понятия, не имеющие названия, могут указывать на случай. А «покрытие» его зависит от спроса и потребности.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RLARIDA BADIIY SAN'ATLARNI QO'LLASH MAHORATI

Eshniyozova Gulhayo Hamroqul qizi,
Navoiy davlat universiteti katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ma'lumki, she'riy san'at badiiy asarda ifodalangan g'oyalarni yanada jonli va ta'sirli ifodalashga, lirik va epik timsollarni yanada yorqinroq gavdalantirishga, she'r, misra, bandlarning so'z nafisligi, musiqiyligi, jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilgan.

U yoki bu shoir ijodiga, u yoki bu badiiy asarga baho berilar ekan, ijodkor ifodalayotgan g'oya o'z aksini topgan ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-axloqiy, ma'rifiy-tarbiyaviy muammolar mohiyati va ko'lami, badiiy timsollar jilosi bilan bir vaqtda qo'llangan she'riy san'atlarning rang-barangligi, mantiqiy asoslanishi, asar mazmunini ochishdagi o'rni va ahamiyati kabi masalalarga ham alohida diqqat qilingan.

Adabiyotimiz tarixi yana shundan dalolat beradiki, she'riy san'atlar shoir badiiy salohiyatini ko'z-ko'z qilish, uning xilma-xil san'atlardan mohirona foydalanish usullarini namoyish etish emas, balki ijodkor badiiy tafakkur dahosining ko'lami yuksak ijtimoiy-axloqiy g'oyalarni jilolantirish san'atkorligi ifodasi bo'lib kelgan. She'riy san'atlar muayyan badiiy tamoyillarga asoslangan. Bulardan eng muhimi she'riy san'atlarning asar mazmuni bilan bog'liqligi sanaladi[1].

Sharq mumtoz poetikasining tarkibiy qismlaridan biri, nutqqa bezak beruvchi san'atlar, ularning o'ziga xos jihatlari, fikrni go'zal va mazmunli ifodalash usullarini o'rganuvchi soha ilmi badi bo'lib, uning asosini mumtoz she'riyat, ba'zida nasrda keng ishlatiladigan va zamonaviy adabiyotda hozir ham qo'llanilayotgan badiiy san'atlar tashkil qiladi.

Turkiy tillarda ilmi badi masalalari aks etgan asar sifatida Shayx Ahmad Taroziyning «Funun ul balog'a» asarini keltirish mumkin. Risolaning uchinchi qismi badiiy san'atlar tahliliga bag'ishlangan bo'lib, unda 97 san'at turi haqida so'z boradi. Hozirgi o'zbek she'riyatida badiiy vositalarning lingvopoetik xususiyatlari tadqiqi doirasida N.To'lanova shunday bo'lsada badiiy san'atlarning lisoniy-uslubiy tahlilini[2], G.Keldiyorova badiiy nutqda antiteza hodisasini[3], G.Rixsiyeva esa she'riy matndagi gaplarning aktual bo'linishida anaforalar o'rnini[4] o'rgangan. Shu bilan birga G.Muhammadjonova esa badiiy nutqda leksik birliklar, jonlantirish, epitet, o'xshatish va

[1] Hojiahmedov A. Mumtoz qofiya va she'riy san'atlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1998. – B 4.
[2] Тўланова Н. Ҳозирги ўзбек шеъриятида бадиий санъатларнинг лисоний-услубий таҳлили (Ш.Раҳмон, А.Ўктам, И.Мирзо шеърияти тили мисолида): Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2008. – 19 б.
[3] Келдиёрова Г. Ўзбек бадиий нутқида антитеза: Филол. фан. номз. … дисс. автореф. – Тошкент, 2000. – 26 б.
[4] Рихсиева Г. Шеъриятдаги гапларнинг актуал бўлинишида анафоралар ўрни: Филол. фан. номз. … дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – 25 б.